# 1-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA SAVOL-TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

**Sharafat Yuldasheva**
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent,
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

**Nazarboyeva Intizor Anvar qizi**
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti, "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi 1-kurs magistranti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24203356

**Annotatsiya.** Maqolada birinchi sinf o'qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashga yo'naltirilgan savol-topshiriqlar orqali o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning didaktik shartlari tahlil qilinadi. Tinglab tushunish, savol tuzish, dalillangan javob berish, suhbatdosh fikriga munosabat bildirish va izchil hikoyalash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi bosqichli metodik model taklif etiladi. Savol turlari, o'quv faoliyati, kutiladigan nutqiy mahsul va kuzatish indikatorlari o'zaro bog'langan jadvallarda tizimlashtiriladi. Ish nazariy-metodik tavsifga ega; unda eksperimental sinovdan olingan statistik natijalar da'vo qilinmaydi.

**Kalit so'zlar:** o'qish savodxonligi, kommunikativ kompetensiya, savol-topshiriq, dialogik nutq, matnni tushunish, boshlang'ich ta'lim, refleksiya.

**Аннотация.** В статье рассматриваются дидактические условия формирования коммуникативной компетенции первоклассников посредством вопросов и заданий к тексту на уроках читательской грамотности. Предлагается поэтапная методическая модель развития навыков аудирования, постановки вопросов, аргументированного ответа, диалога и связного пересказа. В таблицах представлены типы вопросов, речевые действия и наблюдаемые показатели. Работа носит теоретико-методический характер и не содержит заявлений об экспериментально подтверждённых результатах.

**Ключевые слова:** читательская грамотность, коммуникативная компетенция, вопросы и задания, диалогическая речь, понимание текста, начальное образование.

**Abstract.** This article examines didactic conditions for developing first-graders' communicative competence through text-based questions and tasks in reading literacy lessons. A staged instructional model addresses listening comprehension, question formulation, evidence-based responses, dialogue and coherent retelling. Tables connect question types, learner actions, expected speech products and observable indicators. The study is conceptual and methodological; no experimental effectiveness claims are made.

**Keywords:** reading literacy, communicative competence, questioning, dialogue, text comprehension, primary education.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

**KIRISH**

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi faqat matndagi so'zlarni to'g'ri o'qish bilan cheklanmaydi. O'quvchi matn mazmunini anglay olishi, fikrini boshqalarga tushunarli yetkazishi, savol bera olishi, o'z javobini matndagi dalil bilan asoslay olishi ham zarur. Ayniqsa, 1-sinfda og'zaki nutq, tinglash va muloqot odatlari savod o'rganish jarayoni bilan bir vaqtda shakllanadi. Shu sababli savol-topshiriqning mazmuni va uni berish usuli o'quvchining faolligini belgilovchi didaktik omil hisoblanadi.

Muammo shundaki, "Kim?", "Nima?", "Qayerda?" tipidagi reproduktiv savollar matn faktini aniqlasa-da, ular o'z-o'zidan muloqot, izohlash va o'zaro tinglashni yetarli rivojlantirmaydi. Kommunikativ kompetensiya uchun o'quvchi javobining sababi, suhbatdoshga munosabati, izchilligi va nutqiy vaziyatga mosligi ham e'tiborga olinishi kerak. Maqolaning maqsadi — 1-sinf o'qish savodxonligi darslarida savol-topshiriqlarni kommunikativ maqsadga yo'naltirib loyihalash mezonlari va amaliy modelini ishlab chiqish.

**MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI**

L. S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvida bilim va nutqning rivojlanishi ijtimoiy o'zaro ta'sir bilan bog'liq: bola kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlikda murakkabroq nutqiy vazifalarni bajara oladi [1]. M. M. Baxtinning dialogiklik haqidagi qarashlari nutqni boshqa shaxsga yo'naltirilgan mazmunli javob sifatida ko'rishga imkon beradi [2]. Shu nuqtayi nazardan matnga oid savol faqat bilimni tekshiruvchi vosita emas, balki suhbatni boshlovchi va davom ettiruvchi vositadir.

I. A. Zimnyaya kommunikativ kompetensiyani bilim, ko'nikma va vaziyatga mos faoliyat bilan bog'liq integrativ sifat sifatida talqin etadi [3]. P. Freire va D. Macedo savodxonlikni matn va hayotiy tajriba o'rtasidagi mazmunli bog'lanish orqali ko'rishga undaydi [4]. PIRLS xalqaro baholash konsepsiyasida matndan aniq ma'lumot topish, sodda xulosa chiqarish, talqin qilish va baholash kabi tushunish jarayonlari ajratiladi [5]. Mazkur jarayonlar 1-sinfga moslashtirilganda qisqa matn, ko'rgazma va og'zaki yordam asosida tashkil etilishi lozim.

Adabiyotlarni qiyoslash shuni ko'rsatadiki, matnni tushunish va muloqot kompetensiyasi bir-birini to'ldiradi, biroq aynan bir tushuncha emas. O'quvchi matn mazmunini bilishi mumkin, ammo fikrini suhbatdoshiga ravon tushuntirishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun topshiriqlarda bilish natijasi bilan nutqiy harakat alohida ko'rsatiladi.

**TADQIQOT METODOLOGIYASI**

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega. Unda pedagogik manbalarni tahlil qilish, kompetensiyalarni tarkibiy qismlarga ajratish, topshiriqlarni didaktik modellashtirish va kuzatish mezonlarini ishlab chiqish usullaridan foydalanildi. Empirik ishtirokchilar, tajriba-sinov guruhlari yoki o'sish foizlari keltirilmaydi; taklif etilgan modelni amaliyotda tekshirish keyingi tadqiqot vazifasi sifatida belgilanadi.

Kommunikativ kompetensiya ushbu maqolada besh kuzatiladigan komponent orqali operatsionallashtirildi: (1) diqqat bilan tinglash; (2) mazmunli savol berish; (3) tushunarli va izchil javob qaytarish; (4) fikrni sodda dalil bilan asoslash; (5) suhbatdoshga hurmat bilan munosabat bildirish. Mazkur indikatorlar 1-sinf yosh xususiyatiga muvofiq qisqa og'zaki faoliyatda kuzatiladi.

**TAHLIL VA NATIJALAR**



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Birinchi metodik natija — savol-topshiriqni matnni tushunish darajasi bilan nutqiy maqsad kesishmasida loyihalash matritsasidir (1-jadval). Bunda har bir savol uchun "o'quvchi nimani biladi?" va "u buni qanday muloqot orqali ko'rsatadi?" degan ikki savolga javob beriladi.

**1-jadval. Savol-topshiriqlar tipologiyasi va kommunikativ natijalar**

| Savol turi | 1-sinf uchun namuna | Nutqiy harakat | Kuzatiladigan indikator |
|---|---|---|---|
| Faktni aniqlash | Hikoyada bolaga kim yordam berdi? | Bir gap bilan javob | Aniq va mavzuga mos javob |
| Sababni izohlash | Nega qahramon xursand bo'ldi? | "Chunki…" bilan izoh | Sabab-oqibat bog'lanishi |
| Dalil keltirish | Qahramon mehribonligini qaysi gapdan bilding? | Matndan tayanch so'z topish | Javobga matniy tayanch |
| Savol tuzish | Do'stingga hikoya haqida bitta savol ber. | Savol-javob almashish | Tushunarli savol tuzish |
| Munosabat bildirish | Sen uning o'rnida nima qilarding? | O'z fikrini bildirish | Hurmatli, asosli fikr |
| Qayta hikoyalash | Voqeani avval–keyin–oxirida tartibida ayt. | Izchil bayon | Mantiqiy ketma-ketlik |

Ikkinchi natija — "Tingla–angla–so'ra–asosla–muloqot qil–xulosa chiqar" ketma-ketligiga tayangan olti bosqichli modeldir. Dastlab o'qituvchi ifodali o'qib beradi, keyin o'quvchi tasvir yoki tayanch so'z yordamida mazmunni tiklaydi. So'ng juftliklarda savol-javob tashkil etilib, o'quvchilar bir-birining fikrini to'ldiradi. Bu ketma-ketlikni bir darsda to'liq qo'llash shart emas; o'quvchining o'qish sur'ati va matn murakkabligiga qarab moslashtiriladi.

**2-jadval. Kommunikativ faoliyatni tashkil etishning bosqichli modeli**

| Bosqich | O'qituvchi harakati | O'quvchi mahsuli | Qo'llab-quvvatlash |
|---|---|---|---|
| 1. Tinglash | Matnni ifodali o'qiydi | Tinglaydi, asosiy qahramonni aytadi | Rasm va mimika |
| 2. Anglash | Mazmunni aniqlashtiradi | Asosiy voqeani aytadi | Tayanch so'zlar |
| 3. Savol tuzish | Savol qolipini beradi | "Nega…?", "Qanday…?" savolini tuzadi | Savol kartochkasi |
| 4. Asoslash | Dalilni topishga yo'naltiradi | "Menimcha…, chunki…" deydi | Gap boshlovchilari |
| 5. Muloqot | Juftlik almashinuvini boshqaradi | Tinglaydi, javob beradi, aniqlashtiradi | Navbat belgisi |



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 6. Refleksiya | Yakuniy savol beradi | Bir o'rgangan fikrini aytadi | "Bugun men…" qolipi |

Modelni amaliy qo'llash uchun quyidagi kichik didaktik matn mualliflik namunasi sifatida tuzildi: "Aziza maktab hovlisida kitobini tushirib yubordi. Dilshod kitobni olib, unga uzatdi. Aziza rahmat aytdi. Ular kutubxonaga birga yo'l olishdi." Ushbu to'rt gaplik matn birinchi sinf o'quvchisiga voqeani qayta tiklash, sababni tushuntirish va xushmuomalalikni muhokama qilish imkonini beradi.

**3-jadval. Namunaviy matn asosida differensial savol-topshiriqlar**

| Daraja | Topshiriq | Kutiladigan javob namunasi | Baholash fokusi |
|---|---|---|---|
| Tayanch | Kitobni kim ko'tardi? | Dilshod. | Matndan aniq axborot |
| Asosiy | Aziza nega rahmat aytdi? | Chunki Dilshod yordam berdi. | Sababni ifodalash |
| Rivojlantiruvchi | Dilshodga qanday savol berarding? | Nega yordam berding? | Savol tuzish |
| Ijodiy | Shu voqeani 3 gapda do'stingga ayt. | Avval… Keyin… Oxirida… | Izchillik |
| Hamkorlik | Juftingning fikrini tinglab, bitta qo'shimcha ayt. | Men ham shunday o'ylayman, yana… | Faol tinglash va mulohaza |

O'qituvchi topshiriqlarni barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikda bermasligi muhim. O'qish tezligi past o'quvchi uchun rasm va tayanch iboralar, yuqoriroq tayyorgarlikdagi o'quvchi uchun esa "Nima uchun?" va "Boshqacha bo'lishi mumkinmi?" savollari qo'llanadi. Bu farqlash kompetensiyani faqat ravon o'qiydigan bolalar bilan cheklab qo'ymaslikka xizmat qiladi.

**4-jadval. 45 daqiqalik namunaviy darsning texnologik xaritasi**

| Vaqt | Faoliyat | Metod | Kutiladigan nutqiy natija |
|---|---|---|---|
| 5 daqiqa | Mavzuga kirish, rasmni tasvirlash | Aqliy hujum | 1–2 gapli taxmin |
| 8 daqiqa | Matnni tinglash va o'qish | Ifodali o'qish | Asosiy mazmunni aytish |
| 8 daqiqa | Fakt va sabab savollari | Savol zanjiri | Aniq va asosli javob |
| 10 daqiqa | Juftlikda savol tuzish va javob | O'yla–juftlash–bo'lish | Dialogik almashinuv |
| 9 daqiqa | Voqeani qayta hikoyalash | Ketma-ket rasm | 3–4 gapli izchil bayon |
| 5 daqiqa | Refleksiya va og'zaki fikr | Chiqish gapi | O'z o'rganishini ifodalash |



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchi natija — o‘quvchining muloqotini muntazam kuzatishga mo‘ljallangan analitik rubrikadir. Baholashda “to‘g‘ri javob” bilangina cheklanilmaydi; tinglash madaniyati, gapning tushunarliligi va dalilga tayanganlik ham e’tiborga olinadi. Har bir mezon 0–2 ball bilan baholanadi: 0 — hali namoyon bo‘lmadi, 1 — yordam bilan bajaradi, 2 — mustaqil bajaradi. Bu ballar sinovdan o‘tgan psixometrik shkala emas, balki o‘qituvchining formatif kuzatuv vositasidir.

**5-jadval. Kommunikativ kompetensiyani formatif baholash rubrikasi**

| Mezon | 0 ball | 1 ball | 2 ball |
|---|---|---|---|
| Tinglash | Suhbatni kuzatmaydi | Eslatma bilan tinglaydi | Gapni bo‘lmay tinglaydi |
| Savol berish | Savol tuza olmaydi | Qolip bilan savol beradi | Mustaqil mazmunli savol beradi |
| Javobning izchilligi | Fikr tushunarsiz | Yordam bilan izohlaydi | Izchil, aniq gapiradi |
| Dalillash | Sabab ko‘rsatmaydi | Ishora bilan sabab aytadi | “Chunki…” orqali asoslaydi |
| Muloqot odobi | Navbatni saqlamaydi | Eslatma bilan amal qiladi | Hurmat bilan fikr almashadi |

Rubrika bo‘yicha maksimal natija 10 ballni tashkil etadi. Ballardan o‘quvchilarni bir-biri bilan qat’iy reytinglash uchun emas, har bir bolaning vaqt davomida o‘zgarishini kuzatish va keyingi darsda qo‘llab-quvvatlashni rejalashtirish uchun foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, o‘quvchi matn mazmunini yaxshi tushunib, lekin savol tuzishda qiynalsa, unga “Kim…?”, “Nega…?”, “Qanday…?” qoliplari beriladi.

Taklif etilgan modelning cheklovi shundaki, uning samaradorligi hozircha nazariy jihatdan asoslangan. Kelgusida boshlang‘ich sinflarda dastlabki va yakuniy kuzatuvlar, o‘qituvchi kundaliklari hamda o‘quvchi nutqiy namunalari orqali modelning amaliy natijadorligini tekshirish zarur. Bunda baholovchilar o‘rtasidagi moslik va o‘quvchilar uchun topshiriq qiyinligi ham nazorat qilinishi kerak.

**XULOSA VA TAKLIFLAR**

1-sinf o‘qish savodxonligi darslarida savol-topshiriqlar o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish uchun maqsadli loyihalashtirilishi zarur. Reproduktiv savollarga sababni tushuntirish, savol tuzish, dalil keltirish, suhbatdosh fikriga munosabat bildirish va qayta hikoyalash topshiriqlarini qo‘shish nutqiy faoliyat turlarini kengaytiradi. Nazariy tahlil asosida savol-topshiriqlar tipologiyasi, olti bosqichli metodik model, differensial mashqlar, dars xaritasi va besh mezonli formatif rubrika taklif etildi.

Amaliyot uchun uch tavsiya ilgari suriladi: birinchidan, har bir matn bo‘yicha kamida bitta izohlovchi va bitta dialogik topshiriq rejalashtirish; ikkinchidan, juftlikdagi suhbatlarda navbat bilan tinglash va gapirish qoidalarini aniq ko‘rsatish; uchinchidan, nutqiy taraqqiyotni bir martalik bahodan ko‘ra ketma-ket kuzatuvlar orqali qayd etish. Ushbu tavsiyalarni real sinf sharoitida sinovdan o‘tkazish keyingi ilmiy ishning muhim yo‘nalishidir.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Bakhtin, M. M. Speech Genres and Other Late Essays. University of Texas Press, 1986.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 34–42.
4. Freire, P., Macedo, D. Literacy: Reading the Word and the World. Bergin & Garvey, 1987.
5. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. (eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019.
6. Mercer, N., Littleton, K. Dialogue and the Development of Children's Thinking: A Sociocultural Approach. Routledge, 2007.
7. Alexander, R. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. Dialogos, 2020.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.